

MAGTYMGULYNYŇ DÖREDIJILIGINE BAGYŞLANAN KONFERENSÝA NIÝETLENEN

Doklad:

Türkmen edebiýatynda Magtymgulynyň poeziýa bazasy

XVIII-XIX asyr türkmen edebiýatynyň taryhynda türkmen halkynyň beýik akyldarlary, alym şahyrlary Nurmuhammet Andalyp, Döwletmämmet Azady, Magtymguly Pyragy, Mollanepes ýaly birnäçe şahsyýetler ýüze çykypdyr.

“XIX asyryň klassiklary musulmançylyk şertlerine berilen şahsyýetleridir. Olar “Kuranyň” taglymatlaryny ykrar edipdirler, hudaýy hak, onuň resuly Muhammedi berhak diýip bilipdirler”.¹

Şolaryň arasynda Magtymguly mederesede okan ýyllarynda we ondan soň dünýäniň dürli künjeklerine, ylaýta-da Eýran, Yrak we Hindistan ýaly ýurtlara eden syýahatlary döwründe pars we arap edebiýatlary bilen özbaşdak gyzyklanypdyr. Ol dürli kitaplaryň içinde Abunasyr al-Faraby, Abureýhan-al-Biruni, Ibn-Sina, Omar Haýýam... ýaly alymlaryň, Hafyz, Ymadetdin Nesimi, Jelaletdin Rummy, Faridaddin Attar, Alyşir Nowaýy we Fizuli ýaly görnükli şahyrlaryň eserleri bile has-da içgin tanyşypdyr. Öz döreden goşgularynda olardan ugur alypdyr. Eýsem-de ol, “Sen bolsam” diýen bir goşgusynda olaryň atlaryny hormat bile tutýar:

---

¹. Durdyyew K., “ XIX – XX asyryň başyndaky türkmen edebiýatynyň taryhy”, Aşgabat -7 sah.

Abu Sagyt, Omar Haýýam, Hemedany,
Firdowsy, Nyzamy, Hafyz perwany,
Jelaletdin Romy, Jame elmoany,
Olaryň ýanynda men hem san bolsam...²

Magtymguly Pyragy diňe bir olaryň döredijiliginde eýermän, olaryň haýsydyr bir aýdan pikirlerini, öňe süren ideýasyny gaýtalaman, olaryň watan söýüjilik, gumanizm, erkin söýgi we beýleki babatlarda gozgan meselelerini XVIII asyr türkmen edebi durmuşynyň kesgitli meseleleri bile utgaşdyryp, çeper döredijiliginiň realygyny güýçlendiripdir.

Şeýle hem ol öz halypalaryndan gündogar goşgy çeperçiliginiň gizlin syrlaryny, täsin tilsimlerini öwrenipdir.

“Okapdym Saadynyň men “Bostanyny”,
Gör ne ajap Haganynyň “Medaýynyň”,
Istär men “Şahnama”, “Sakynamany”,
Mälik Omar bile Süleýman bolsam”.³

Ýokarky bentde aýratyn ady tutulýan “Şahnama” eseriniň awtory Ferdowsi pars halkynyň arasynda “pars şygrynyň atasy” hökmünde tanalýar. Ol eserlerinde arap sözlerinden peýdalanman, pars diline

---

². “Ak ýol”, (Ýol mäjälläsinin türkmençe älaväsi), Ýusof Gojuk, şomare-ýe 25, enteşarat-e “ Keyhan ”, Tehran – sal-e 1992 m., säf. 12.

³. “آق یول”, (یول مجله سینین ترکمنجه علاوه سی), یوسف قوجق, شماره ۲۵, انتشارات “ کیهان ”, تهران – ۱۹۹۲ / م. ص. ۱۲.

³. Pyragy Magtymguly, “ Saýlanan eserler ”, Aşgabat – 1988 ý.

gaýtadan rowaç berip ösdürmek üçin, ol diliň gadymy sözlerini ýygnap, “Şahnama” atly eserini ýasapdyr.⁴ Ol esere orta asyr pars edebiyatynyň ilkinji fundamental kerpiçi hökmünde garalýar. “Şahnamanyň” baş gahrymany Rüstem Zaldir.

Goňşy halklaryň käbir alymy Rüstem obrazynyň ilkinji dörän ýeri Orta Aziýa topragynda ýaşan gadymy Sakalara degişlidir diýip tassyklaýarlar.⁵ “Professor Ý.E.Bertelsiň garaýşyna görä, Rüstemiň obrazyny türkmen falklorlaryna häsiýetli bolan figura, ezilenleriň belli goragçysy bolan Görogly bile deňşdirmeklik has görnükli bolardy”.⁶ Bu ýagdaý bolsa türkmen falklorlarynda Rüsteme çet ýerli hökmünde däl-de, eýsem oňa özleriniň gadymdan gelyän söýgüli we hormatly gahrymany hökmünde garalandygyny düşnükli edýär.

Şeýlelikde alymyň bu pikirine goşulyp, Magtymguly hem öz gezeginde ferdowsiniň “Şahnamasynyň” baş gahrymany Rüsteme salgylanman, hut türkmen halk döredijiliginde işlenen Rüstem obrazyna, ýagny hut “türkmen Rüstemine” ýüzlenip, ony özüçe işläpdir, parasatly şahyryň edebi mirasynda edil Görogly bolşy ýaly Rüstemdir Zala hem simpatiýa bildirilýär. Şahyr olaryň gahrymançylykly hereketlerine tüýs ýürekden guwanýar.⁷

Magtymguly öz goşgularynda Ferdowsiniň halk arasynda adygan gahrymanlarynyň obrazlaryny peýdalansa-da, öňe sürýän ideýalarynyň,

---

⁴. Hazirki berilyan ideýalara görä, Ferdowski “Şahnama” eserini gadymy turki edebiyatynyň “Gutadgu billik” eposunyň uyzinden göçiripdir. – diýilýar.

⁵. Зарыфов Х.Т., 4 «К изучению Узбекского Народного Эпоса», Москва – 1958 г., 103 стр.

⁶. Çaryýew Myrat, “Oçerkler, Magtymguly we halk döredijiligi”, “Ylym” neşriýaty, Aşgabat – 1983 ý., 123 sah.

⁷. Şol ýerde, 123 sah.

nygtamak isleýän pikirleriniň has täsirli boljakdygyna ynanydyr. Şonluk bile, şahyr ol diwandaky obrazlardan öz geregiçe ulanydyr:

“... Hany ol Isgender dünýäni alan,
Rüstemu-Zal ötdi gylyjyn çalan...”

Ýa-da:

Zunnun baryp, Rüstem Zala zor salsa,
Rüstemiň derdine men derman bolsam.⁸

Ýokarda gysgaça görüp geçişimiz ýaly, Magtymgulynyň döredijiliginde pars edebiýatynyň akymly gulzumyndan gözbaş alan ylham çeşmesi, onuň eserlerini has-da öwüşgünli edýär. Şeýle öwüşgünlilik beýleki türkmen şahyrlarynyň döredijiligi üçin hem mahsusdyr. Biz bu ýerde diňe bir şahyryň, Magtymgulynyň goşgularynyň mysalynda şol öwüşgüniň ähmiýetini äşgär etmäge synanyşdyk, goşgularyň many-mazmun, ideýa, obraz taýdan gözbaş çeşmeleri barada durup geçdik. Emma şeýle çeşmeleriň forma babatdaky täsirleri barada hem uzak gürrüň etse bolardy.

---

⁸. И. Н. В. 1123 б 126 стр.

Eýranyň gadymy edebi çeşmeleriniň

Magtymgulynyň döredijiligine täsiri. (Metodiki)

Ýokarda belläp geçişimiz ýaly, arap edebiyaty, hususan pars edebi döredijilikleri Orta Aziýa jemgyýetçilik şertlerine görä, türkmen klassik medeniýetine-de aralaşypdyr. Elbetde, pars edebi mirasynyň täsiri türkmen klassik edebiyatynyň hemme wekillerine-de gürrüňsiz ýetipdir. Ylaýta-da ol Magtymgulynyň döredijiligine täsir edip, şonuň üsti bile beýleki klassiklarda geçipdir. Şonuň üçin biz aşakda diňe Magtymguly-Pyragynyň döredijiligi bile pars klassik edebiyatynyň milli baglansyklary baradaky meselä ser salyp geçeris.

Magtymgulynyň döredijiliginde pars klassiklaryň kada-düzgünlerine tabyn eserlere köp duş gelse bolýar. Mysal üçin, şu aşakdaky eser aruz goşgy düzüliş ölçeginde işlenipdir:

Galmamyş bu köne dünýä Rüstem eýle Zalyňa,

Garra bolma iki günlük iýgu-içgi malyňa,

Hakykat aryfny gör, atlasyn berdi şalyňa,

Tur säher, Magtymguly, ýygla bu gün öz halyňa,

Erte ol magşar günü derläp oýalmazdan burun.⁹

Görnüşi ýaly, şahyryň “Ölmesden burun” atly muhammesi, “remel-musammet-mähzuf ” ölçeginde düzülipdir. Onuň “Istemeni”, “Aşyk

---

⁹. Pyragy Magtymguly, “ Saýlanan eser. ”, / görk. iş./...

bolmuşam” muhammesleri-de şol ölçegde, “Pukaraýam” atly goşgusy bolsa “remel-murabbe-mahzuf” ölçeginde düzülipdir.

Mälim bolşy ýaly, Magtymgulyň goşgulary diňe ölçeg babatda däl-de, eýsem mazmun taýyndan hem pars klassiklaryň şol döwürdäki döreden eserleri bile ýakýndan gatnaşykda bolupdyr.

Magtymguly eserleriniň dörtdeň üç böleginden gowragyny bogun ölçeginde goşupdyr. Şol ölçegde öňden durgunlaşan 7,8,11 bogunly möçberler hem ulanylyp, arasynda 11 bogunly goşgular-da azlyk etmeýär. Emma olardan başga 14, 15, 16 bogundaky goşgularyň hemmesi aruz ölçeginde bolup, pars edebiýatyndan gözbaş alan ölçegleridir diýip aýtmak bolýar.

Magtymguly Pyragynyň eserleriniň pars şahyrlarynyň eserleri bile baglanyşykly ýerlerini tapmak gaty bir kyn zat däl. Onuň üçin pars edebi çeşmelerindäki ýörgünli goşgy wariantlarynyň dürli ölçeglerini umumy we gysga şeklide barlap geçmek gerek:

G a z a l – VII asyrdan bäri ösüp gelen belli mazmun we forma ölçegli goşgulardyr. Onuň her bendi iki setirden ybarat bolup, birinji beýt a-a görnüşinde, galan beýtlar b, a, w-a, g-a, d-a... ýaly kapyýalaşýalar. Bu ölçegiň görnükli wekili Şyh-Hafyz bolupdyr.

K a s y d a – möçberi 15—2000 beýde çenli aralykda bolup, häzirki döwre çenli ulanylyp gelinýän goşgulardyr.

M e s n e w I – Her beýdiň iki misrasy bolup, her misra özara kapiýalaşdyrylyp düzülen şygrylardyr. Ferdowsiniň “Şahnamasy”, Jelaleddin Balhynyň “Mesnewisi”, Saadynyň “Bostany”, Nyzamynyň “Hamsasy” şol ölçegde düzülipdir.

K y t'a – Yslamdan öňki arap poeziýasynda ýüze çykyp, möçber taýdan 2-den 20 bende çenli bolan şygyr formasy. Olarda setirleriň hemmesi bir meňzeş kapyýalaşýar. Eger-de bir kasyda ýa-da gazaldan belli bir mazmunly bölegi saýlasaň, şol bölek bir kyta bolýar.

Gündogaryň meşhur şahyry Rudakiden bir kyta:

“ زمانه پندی آزاد مرد داد مرا ،
 زمانه را چونکو بنگری همه پند است ،
 بروز نیک کسان که گقت غم مخور زینهار ،
 بسا کسا که به روز تو آرزومند است،”^{۱۰}

Şonuň transkripsiyada ýazylyşy:

Zamaneh pändi azad märd dad mära,
 Zamaneh ra ço näku bängäri häme pänd äst,
 Be ruz-e-nik-e-käsan ke goft gäm mähör zinhar,
 Bäsa käsa ke beruz-e-to arzumänd äst.

Türkmen dilinde terjimesi:

¹⁰. Färiwâr H., “Taryh-e ädäbiyat-e Iran wä taryh-e şo,era”, enteşarat-e “Ämir-Käbir”, Tehran – 1958 m.M.Z., 1924. ۳۹. فریبور حسین، “تاریخ ادبّات ایران و تاریخ شعراء”، انتشارات “امیر کبیر”، تهران – ۱۹۵۸/م.م.ز. ۱۹۲۴.

Pendi azat berdi zaman bizlere, gör garap,
Çoh ajaýyp gözleseň, şol zamanyň hersi pent,
Ýegdir günü, ol halaýyk, diýdi gam çekme myrat,
Çoh ynsanlar bolarlar seň günüňge arzuwment.

Magtymgulynyň şu ölçegde düzülen “Äleme belgilidir” atly goşgusy kasyda, gazal, kyta görnüşde goşulypdyr:

Özge aşyklaryň bolsa paýy bent zülfi taryňa,
Men garyp bendäniň hem aýagy, hem elidir.
Gaýryla bezm eýlese hoş köňlüni ýar,
Mejlis içre ýat edipdiň ol garyp gaýgylydyr.

Görnüşi ýaly, şahyryň ýokarky şygry bile Rudakiniň goşgusy ölçeg, forma we kapiýa taýyndan bir meňzeşdir. Elbetde, Magtymgulynyň goşgularynda şoňa meňzeş döredilen eserlere (“Gaşy ýaý”, “Eý dost”, “Bikararam dogrusy”, “Gan çykar”, “Säd jan” we beýlekiler) köp duş gelse bolýar.

M u s a m m e t – düzülen hünji ýaly bir kapiýaly 3, 4, 5 misradan ybarat bolup, soňky misrasy bolsa aýratyn kapyýa bile düzülýär. Şol halatda oňa:

M u r a b b a (Murapbag) – Dört misradan ybarat, üç misrasy özara kapiýalaşan goşgy.

M u h a m m e s – Baş misradan ybarat bolup, dört misrasy kapiýalaşan eser.

M u s a d d a s – Alty misradan ybarat bolup, baş misrasy kapiýalaşan goşgy.

1733—1796-njy ýyllarda ýaşap geçen Şahap Isfihanyň musammet-muhammes ölçeginde düzen eserinden bir mysal:

"نوروز فراز آمد با اختر پیروز،
با اختر پیروز فراز آمد نوروز،
گشتند برفتار یک اندازه شب و روز،
شد مهر به بیت الاشراف ای ماه شب افروز،
وقت است که گیری ره بوستان و گلستان."^{۱۱}

Transkripsiyasy:

Nouruz färâz amäd ba ähtär-e-piruz,
Ba ähtär-e-piruz färâz amäd nouruz,
Gäştänd beräftar ýek ändaze şäb-o-ruz,
Şod mehr be beýteläşräf ey mah-e şäb äfruz,

---

¹¹. Şol ýerde, M.Z. 1924.

Wägt äst ke giri rähe bustan-o-golestan.

Terjimesi:

Nowruz indi hemrasy ýeňiş ýyladyz,

Ýeňiş ýyladyz bile indi ol nowruz,

Adatça geçdi deň gije we gündiz,

Belent kábäň üstünde gün, eý eziz,

Gitmek wagty boldy bu gülistana.

Görnüşi ýaly, “musammes-muhammes” ölçegindäki eseriň 4 misrasasy özara kapiýalaşyp, başinji misrasy bolsa aýratyn kapiýa bilen alamatlandyrylypdyr. Magtymgulyňyň “Nowruzdan seni” atly eseri hem mazmun we ölçeg taýyndan bu mysal alnan eser bile birmeňzeş çykypdyr:

Bagyňa girsem säher, bilbil bolup salsam oýun,

Gaflata galsa rakyp, birdem salyşsam gol boýun,

Hakdan özge çäre ýokdur, nä kylaý men neýläýin,

Inçe bil, şirin zyban, kepder topuk sen gaz boýun,

Saklasyn taňry penahynda ýaman gözlerden seni...¹²

---

¹². Pyragy M., / görk. iş /, 179 sah.

Magtymgulynyň "Gölüň seniň", "Şatlyk bilen", "Ýusup diýe-diýe", "Ölmesden burun", "Nas atan", "Çilim", "Bilmezmiň", "Köňüldir weýran", "Bir ýana bolsum", "Indi", "Buluda gardy meni", "Galmagaly neýlärem", ýaly bir topar goşgulary-da "musammet-muhammes" ölçeglerinde goşulypdyr.

Menuçehri atly pars şahyryň "Hazan" hakda belli eseri "musammet-musaddes" formasyndadyr:

"خیزید و خز آرید که هنگام خزان است،
 باد خنک از جانب خوارزم وزان است،
 آن برگ خزان بین که بر آن شاخ رزان است،
 گوئی که یکی پیراهن رنگ رزان است،
 دهقان به تعجب سر انگشت گزان است،
 کاندر چمن و باغ نه گل ماندونه گلزار".^{۱۳}

Transkripsiyasy:

Hizid-o-ház arid ke hengam-e-házan äst,
 Bad-e-honäk äz janeb-e haräzm wäzan äst,
 An bärg-e-házan bin ke bär an şahe rezan äst,
 Guiý ke ýeki pirahan-e-räng rezan äst,
 Dehgan be tääjob sär-e-ängoşt gäzan äst,

¹³. Färivär H., / görk. iş /, ...

Kändär çämän-o-bag nä gol mand-o-nä golzar.

Terjimesi:

Tur getir haz, hazan heňňam gelip dur,

Salkyn şemal, Horezminden ösüp dur,

Mel-şahadan güyz ýapraklar ýagyp dur,

Göyä biri eşiklerin boýap dur,

Dayhan hayran, durmuşa sersalyp dur,

Bu bag içre ne gül galdy ne gülzar .

Magtymguly hem “Köňlüm” atly eserini musaddes formasynda düzüpdir:

Alymlar sözün diňle, nesihatyn al göter,

Tur hakyň dergahyna mynajat kyl, gol göter,

Ryýazatnyň yüküni arkan ýüzün, sal göter,

Bu iş merdiň işidir, merdana dur, gol göter,

Kämil aýaga baş goý, ýalançydan, el göter,

Toba kylyp, bir piriň topragyna bolan köňlüm.¹⁴

---

¹⁴. Pyragy M., “ Saý. ...”, / görk. iş /,

R u b a g y – Dört misradan ybarat bolup, üçünji misrasy azat kapyýada we beýleki üç misrasy bolsa özara kapyýalaşýarlar. Türkmen şahyrlarynyň arasynda rubagy bile gyzyklanan az bolupdyr. Magtymgulynyň goşgularynda rubaga duş gelmeýäris. XX asyryň ikinji ýarymynda bu ölçegde Türkmenşähraly Kümüşdepe şäherinde ýaşap geçen Arazmuhammet şahyr “Aram” tahallusy bile rubagy eserlerini döredipdir.

Türkmen edebiyatynda pars edebiyatyna degişli bolan ýokarda ýatlanylýan ölçeglerden başga-da, “tärjibänt (bent gaýtalanmasy)”, “Mustazat”, “Nagz”, “Touşih”, “Tesnif”, “Muamma” ölçegleri-de azda-kände ulanylypdyr. Şolaryň arasynda “muamma” ölçegde Magtymgulynyň “Habar ber-Şeýledir” atly goşgusy işlenilipdir. Ondan başgalary Magtymgulynyň eserlerinde görünmeýär.

Şeýlelik bile, ýokardaky aýdylanlardan çen tutsak, Magtymgulynyň dürli ölçeglerde döreden şygrylary diňe bir ölçeg babatda däl, eýsem özüniň çeperçiligi jähtden-de Merkezi Aziýanyň şygry sungatynda parlak ýyldyz bolup lowurdaýar. Öňde-de belläp geçişimiz ýaly şol ýyldyz özüniň öwüşginini köplenç döwuriň poeziýasynyň nurly şöhlesinden alyp gaýdýar.

Magtymgulynyň eserlerinde romanik garaýyşlar:

Adamzadyň eneden dünýä inenden beýläk, öz ösüşiniň dürli tapgyrlaryny başdan geçirişi ýaly, taryhyň uzak eýýämeleriniň jümmüşinden başlanyp, sungatda dil we edebiyat ylymlary hem öz ösüş mertebelerini başdan geçiripdir. Ýazuw ilki başda manyly suratlary dag-daşlaryň üzüne suratlandyrmagy bilen, sungatyň ilkinji görnüşlerini

beýan edilipdir. Adamzat öz aňyndaky aýdyň we gözəl oýlary hat arkaly özlerinden miras galdyrypdyrlar. Şeýle tapgyrlaryň dowamynda sungat we sowatlylyk öz ähmiýetine eýe bolupdyr. Şunlukda her bir köpçiligiň medeniýeti öz sowatly edebiyaty we sungaty bilen kesgitlenipdir. Jemgyýetçiligiň dürli döwürlerde öz synp gatlaklaryny jemgyýet esaslary boýunça, belli formatsionlarda şekillendiren bolsa, şol jemgyýete tabynlykda onuň hem edebiyaty hem-de medeniýeti öz döwrüniň anyk beýany hökmünde geljek nesillere gymmatly tejribe toplapdyrlar.

Edebiyat wekilleri öz döwrüniň tejbelerini toplamak bilen çäklenmän, geljek nesillere täze ideýa we garaýyşlaryň otopiasyny galdyrypdyrlar. Her bir döwriň talabyna laýyklykda uzak eýýämiň dowamynda geçmişdäki edebiyat wekillerimiziň eden arzuw-islegleri soňky nesilleriň üsti bilen täze garaýyşlara eýe bolupdyr. Şeýdibem edebiyat we sungat öz her bir döwrüniň beýanyny köpçilige ýetirip durupdyr.

Türkmen dil we edebiyaty has irki döwürlerden, ýagny baryp Orhun-Ýeniseýi ýazgylary eýýäminden bäri alanyňda dürli döwürleri başdan geçiripdir. Muňa Gorkut ata kitaby, Mahmut Kaşgarlynyň Diwan-e lugat-et-türk lugatnamasy, Bilge Kagandan galan ýazuw ýadigärlikleri, Artöngge(Artöňňe), kysas il-änäbýa Räbguzy, Ýusup Hashajybyň eseri, Hoja Ahmat Ýasawynyň Diwan-e Hekmeti, umuman X we XI asyrlardan bäri türkmeniň dini wekilleriniň tarapyndan göýberilen eserler şeýle hem Mir Alyşir Nowaýynyň eserleri, Jahança Hakykynyň diwany, Döwletmamet Azadynyň eseri, Magtymgulynyň diwany, Mollanepesiň eserleri we beýleki ýüzlerçe eserler güwä geçýär.

Şu agzalyp geçilen edebiyat wekillerimiziň hersiniň edebi miraslary öz döwrüniň edebi häsiýetleri bilen aýratynlaşýar. Şol hatarda biziň häzirki döwür edebiyatçy alymlarymyzyň bellemegine görä, " ... Türkmen halkynyň klassik edebiyaty orta asyrlar döwürinde romantismiň täsirinde ýaybaňlanypdyr."

Romantizmiň açyk manysyny W. Belinskiý onuň çeşmelerini görkezip şeýle garaýyşda çäklendirýär: " Romantizm ýeke bir sungat, diňe bir poeziýa degişli däldir. Onuň çeşmesi sungatyň we poeziýanyň çeşmesi nirede bolsa, şol ýerdedir, durmuşdadyr. Durmuş bolsa, adamzadyň bar ýerindedir. Nirede adam bar bolsa, ol ýerde romantizm hem bardyr. Romantizm özüniň iň dar we iň anyk manysynda adam ruhynyň içki dünýäsi, onuň üýreginiň iň gizlin we mukaddes ýaşayyşydyr. Romantizmiň syrly we gizlin çeşmesi adamyň köňlündedir. Duýgy we söýgi romantismiň hereketi we üýze çykyşydyr. Şonuň üçin-de, her bir adam tahmynan romantikdir. **Diňe özlerinden başga hickimi söýüp bilmeyän menlikciler ýa-da halk yzagalaklary ýa-da garyp we gödek ýaşayyşyň maddy mätäçlikleri bolan, ruhlarynda simpatiyanyň we antipatiýanyň mukaddes tohumlary owradylan we**

mynjyradylan adamlar bu duýgudan boş bolup bilerler. Şu garaýyş romantizm hakyndaky iň tebigy we iň deslapky düşüne diýip hasap edilýär.”.¹⁵

Alymlarymyzyň şeýle garaýyşyna esaslansak, biziň klassik edebiyatçylarymyz we şahyrlarymyz öz eserlerini romantismiň täsirinde döredipdirler. Sebäbi olaryň ýaşan döwüri dünýäde öňdebaryjylaryň aňynda romantik ideýalaryň örboýuna galan galkynyş eýýämi hasaplanypdyr.

XVIII – XIX asyrlardaky Türkmen edebiyatynda Türkmen halkynyň geljeginiň romantiki maksatnamasynyň çägi ýeke söýgi we maşgala serhedi bilen çäklenmän, eýsem ol durmuşyň ähli pudaklaryna ýaýrapdyr. Şolaryň hemmesini birin-birin barlap geçmek welin, şu günki Türkmen öňdebaryjylarynyň borjy bolup durýar. Sebäbi ol saňa miras galan medeniýetiň hökmünde özüni tanatmak we seniň aňynda täzeçe ideýany urukdyrmagy talap etýär.

Romantismiň bir aýratynlygy onda şahsyýet hereketdäki durmuşyň içinde işeňňirlik bilen gatnaşýar. Durmuş hemişe duýdanly-duýdansyz ösyär. Onuň keşbi ýütgäp gityär. Şonuň bilen birlikde, onuň içinde hereket etýän adamlar hem özgerýär. Bu ýerde adam durmuşa laýyk we onuň kanunlaryna kibaodaşlykda özüni alyp baryar.¹⁶

Romantisimiň ýene-de bir esasy aýratynlyklarynyň biri, onda bir gahrymanyň ýa-da başgaça aýtsak, şahsyýetiň üsti bilen belli bir halkyň, belli bir toparyň ýa-da şahyryň hut özüniň üýreginde besläp gelen süýji we mukaddes arzuwlarynyň gam bilen galtaşyp perwaz urmagydyr.

Magtymgulynyň eserine göz aýlanyňda, onuň köňlündäki hyýallar jahan syýahatyna, ylym almaga tarap ganat kakyar. ... Görkezilen goşguda Magtymguly Pyragy bir uly sorag bilen “**dildarynyň**” gözlegine çykýar. Dildaryny görmek üçin ony dürli sypatlarda ölçäp görýär. Emma şol zamananyň şertleri onuň bu arzuwlarynyň amala aşmagyna mümkinçilik bermeýär. Şoňa görä-de, ol arzuwlar haýsy ýana uça-da, gam olaryň gapdalyndan galmaýar. Iň soňunda bolsa, bu wepasyz kär üçin Magtymguly meýmestlikde we şýdalykda özüne gelyär. ...

Romantisimiň hususy aýratynlyklarynyň biri hem onda şahyryň, ýazyjynyň romantiki hyýallarynyň, duýgularynyň çyrypnyşyp, näbelli maksatlara tarap heýejan urup uçmagydyr. Şonda-da, real durmuş şahyry kanagatlandyрмаýar. Onuň arzuw hem köňül-hyýallary entäk gutarnykly şekillenmedik halat-da, çykyş etýärler. Beýle ýagdaýlar

¹⁵ . REJEPOW RAHMAN,” XVIII-XIX ASYRLAR TÜRKMEN EDEBIÝATYNYŇ DÖREDIJILIK STILI”, A.: “Ylym”, 1995 ý. 8 sah.

¹⁶ . Şol ýerde, 22 sah.

entäk, şahyrlaryň ýaş wagtlarynda ýaş köňülleriniň nämälim süýji arzuwlary bilen göňklerde çyrypyňan döwründe bolýar we köp duş gelýär.

Magtymguly Pyragynyň döwründen eýýäm ençeme asyr geçipdir. Romantizm öz-özünü ýuwaş-ýuwaşdan realisma çalyşan XXI asyryň bosagasynda otyrys. Bu günki nesil her bir döreyişi öz real halatynda göresi gelýär. Elbetde ýaşlykda ýaňlanýan romantismiň näbelli sesleri we näbelli arzuwlary, geljekde olaryň ýazuw işlerinde we eserlerinde nusgalanyar we täzeçe ideýalar bilen galtasyp, şekillenjek anyk islegleriň we realismiň buşlukçysydyr.

Magtymguly Pyragynyň agtaran "dildaryny" bu günki nesil tapýar welin, ony tapmak üçin eýýäm ençeme asryň we nesliň gelip-geçmegi bilen miýesser bolupdyr. Dimek ony döwür talap etmeli. ...

Aşakda Magtymguly Pyragynyň "Näme Sen?" atly goşgusyň mysal getiryäris. Magtymguly pyragynyň her toppak goşgusyň arasynda gyzyllikde berilen goşgy bu günki nesliň ideýasy görnüşde berilýär:

NÄME SEN? – OL MENEM!

Asla seni görmemişem, dildarym!
Gumrymy sen, bilbilmi sen, näme sen?!
Gamgyn köňlüm hyýalyňda aldaram,
Bag içinde gülgülmi sen, näme sen?!

Aslym sorsaň bir göwherden dörän biz,
Guşlar içre ak kepderem, düz menem.
Hyýal-da däl, hakykatda ýaran biz,
Baglar içre läle gül men roz menem!

Garaçymyň, ýa seýitmiň, hojamyň,
Ýa sakymyň, ýa şerapmyň, ýa jammyň,
Ýa ýylmy sen, ýa gündizmiň, gijemiň,
Ýa Aýmy sen, ýa Günmi sen, näme sen?!

Garaçydan saýlanmanam deňlikde,
Jam-da hak şerap men, saky aňlykda,

Gije ýalkym, gündiz saýa daňlykda,
Hakykat aý bolsa, günde köz menem!

Ýa müşkmi sen, ýa kokunar anbarmyň,
Aýda bilmen, ýa çarhmy sen, çenbermiň,
Ýa derýamyň, ýa möwçmi sen, lenbermiň,
Ýa girdapmyň, ýa burgunmyň, näme sen?!

Müşki-anbar kokan tupan-gaýdan men,
Çarhy pelek gerdandygyn aýdan men.
Deňizleriň tolguny dek saýdan men,
Rowşen salan, öwüşgün atan ýüz menem!

Altynmy sen, kümüşmi sen, zermi sen,
Ýa arşmy sen, ýa kürsmi sen, ýermi sen,
Ýa ýakutmyň, ýa merjenmiň, dürmi sen,
Ýa çyragmyň, ýa röwşenmiň, näme sen?!

Altyn-kümüş zowkyn dänler hak ýarka,
Arşda ýyldyz, ýerde şehit gan barka,
Ýakut-merjen nedir? hakykat dürkä,
Şam çyragyň aýdyň pasly ýaz menem!

Magtymguly, geç namysdan, aryňdan,
El götergil bu wepasyz käriňden,
Jahan doly, sen gapyl sen ýaryňdan,
Meý-mestmi sen, ýa şeydamyň, näme sen?!

Bu gün Iller! Namys üçin, ar üçin,
El götermen, bu wepaly kär üçin,
Bu gün söweş günü, ol bimar üçin,
Hakykata mest hem şeyda, baz menem!
Asgabat : bahar-1990 – H.O.

Toronto – Dr. H. OWNUK – 01-maý-2009

